

Hrvatskog sabora. N. Stančić je upozorio i na temeljna obilježja izbornog reda za Hrvatski sabor 1848. i na njegovo značenje za buduća zasjedanja Hrvatskog sabora.

Dr. Iskra Iveljić priredila je "Usporedni prikaz važnijih zbivanja 1848.-1849. godine" u Hrvatskoj i Vojvodini i ostaloj Europi (583.-596.) i dopunila je pregled objavljenih izvora za povijest 1848.-1849. godine (579.-582.) što ga je napisao Jaroslav Šidak u *Studijama iz hrvatske povijesti za revolucije 1848-49.*, Zagreb 1979., (359.-367.). Nikolina Krtalić izradila je kazala osoba (597.-610.) i mjesta (611.-618.). Knjigu *Hrvatski državni sabor 1848.* recenzirali su akademik Hodimir Sirotković i dr. Božena Vranješ-Šoljan.

Prvi svezak knjige *Hrvatski državni sabor 1848.* u velikoj je mjeri ispunio postojeću prazninu u izdavanju spisa Hrvatskog sabora koju su ostavila prethodna izdanja, a predviđeno izdavanje još dvaju svezaka u kojima će biti objavljeni saborski spisi u dvije velike cjeline - saborski dokumenti (Acta) te spisi saborskih odbora - zaokružiti će cjelinu objavljenih građa o Hrvatskome saboru 1848. godine. Knjiga *Hrvatski državni sabor 1848.* jest vrlo vrijedno dostignuće hrvatske historiografije na polju objavljivanja građe i nezaobilazno ishodište za istraživanja hrvatske povijesti 1848.-1849. godine, koje u velikoj mjeri olakšava rad istraživačima, a zbog zanimljivosti i različitih tipova objavljenih dokumenata po mome će sudu zacijelo biti zanimljiva ne samo povjesničarima, nego i široj javnosti.

Vlasta Švoger

Josip Stadler - Život i djelo, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo 1999., 963 str.

Kada se pristupi razmatranju života i djela Josipa Stadlera, poglavito njegova političkoga djelovanja, izlaze na vidjelo mnoge teškoće i dvojbe. U vidokrug ponajprije dopijeva ona slika o Stadlerovu duhovnom i političkom tragu koja se raznim vrstama iskrivljene recepcije uvriježila otprije. Međutim, nove spoznaje i proučavanje sve više otvaraju raznovrsnu građu i elemente za drukčiju konstrukciju i primjerenije razumijevanje toga višeslojnog djela. Pritom za slaganje mozaika iz mnoštva spoznaja i stajališta, kojima obiluju radovi u zborniku sa simpozija o životu i djelu Josipa Stadlera, valja pronaći odgovarajuće smisaone koordinate. Da bi se unijelo više svjetla u horizont, treba posegnuti za tunjačnjem pojedinih priloga u zborniku, u kojima se iznose životopisni ocrti, značajne duhovnoga rada, teološka, filozofska i pastoralna djelatnost, pitanje župa i redovništva. Doista se u svakom od tih razmatranja nezaobilazno pojavljuje i tema politike. U vrlo opsežnom zborniku od 963 stranice na svjetlo izlazi i rastvara se Stadlerov politički znakovit životopis i njegova više ili manje značajna, ponekad sporna i osporavana djela.

Što se više ulazi u sadržaj opusa, to se zamršenijim pričinjava govor o Stadleru i politici. Taj dojam učvršćuju autori koji pišu o politici. Franjo Topić započinje svoju raspravu o Stadleru i politici tvrdnjom da je to "jedna od najzanimljivijih i najkontroverznijih tema iz života i djelovanja nadbiskupa Stadlera" (285.). Problem je što o djelovanju u području politike još nisu "raščišćena" te-

meljna stajališta. Slično rezonira i Jure Krišto u raščlanjivanju kako se o Stadleru gradila slika klerikalca u svjetlu njegovih protivnika, naznačujući da je "rijetko koji crkveni velikodostojnik bio toliko kontroverzan, napadan i ocrnivan kao vrhbosanski nadbiskup dr. Josip Stadler" (259). Čini se da je upravo ideologija i politika s kojom je Stadler u nepomirljivom sukobu ostavila negativnu sliku o njemu.

Do prave slike o Stadlerovoj politici zacijelo nije moguće dospjeti prihvaćajući kategorije koje je nametala određena ideologija i promidžba u nekom razdoblju. Treba postaviti pitanje i tražiti odgovor gdje leže razlozi toj prijepornosti, odnosno koliko su prijeporni uvriježeni stavovi i predrasude koje je o Stadlerovoj politici nametnula ideološka kampanja. U Stadlerovu slučaju neophodno je kritički prevrednovati sudove i stajališta već i na činjeničnoj razini. Otuda se očekuje da će se isčitavanjem ovoga zbornika i propitivanjem njegova političkoga usuda na bosanskohercegovačkim političkim vjetrometinama, s jedne strane, steći pravedniji sud o njemu, a s druge strane kako bi njegovo iskustvo moglo pripomoći da se i danas iznalaze putokazi u nemirnom rješavanju nadasve zamršenih državopravnih čvorova.

Ponajprije valja istaknuti važnost radova u zborniku s obzirom na činjenicu da dovode u pitanje, a ponegdje i razaraju, nataložene predrasude. Najdrastičnija je etiketa kojom se politički operira još od Stadlerova vremena da je riječ o zagriženom klerikalcu i natražnjaku, dakle onom koji koristi vjeru u političke svrhe. Naravno da se tom etiketom obilato koristila i dograđivala je ponajviše protukatolička promidžba, pravoslavna i nepravoslavna, ali je zanimljivo da su građu za takvu konstrukciju ponajviše prikupljali značajni predstavnici katolicizma, jednako laičke kao i franjevačke provenijencije. Jure Krišto prikazuje naprednjake, napose u Hrvatskoj i Zagrebu oko lista *Hrvatski pokret*, koji je izlazio od 1904. do 1915., kao najgorljivije Stadlerove protivnike. Od njih potječe i osebujna kovanica "furtimaši" odnosno "furtimaštvo" kao inačica za klerikalizam. Međutim, kada se pobliže raznietre argumenti kojima operiraju ti samoprovzani naprednjaci u priporu s klerikalizmom, odnosno kako sami tumače natražnjačkom strujom u crkvi katoličkoj, tada ne vidjelo izlazi iz pozadine posve drugi smisao. žarište je sukoba zapravo oko pitanja državnoga prava te rješenja bosanskohercegovačkoga i hrvatskoga pitanja. Napredna je omladina s jugoslavenskih stajališta i nastojanja za približavanjem Srbima zapravo osuđivala Stadlerovo državopravno stajalište koje je imalo dosljedan vrhunac u Promemoriji i Izjavi iz 1917. u nastojanju da se Bosna i Hercegovina politički kao i Dalmacija i Istra ujedini u državopravu cjelinu s Hrvatskom.

Je li Stadler bio klerikalac i natražnjak jer je uviđao teškoće državopravnih saveza sa Srbima i nije se bezrezervno zanosio naprednjačkim iluzijama o dobiti narodnoga jedinstva južnoslavenskoga? Dok su trajale države takvoga narodnog jedinstva u većem dijelu dvadesetoga stoljeća, većina bi javno zacijelo odgovorila potvrdno na to pitanje. Međutim, danas sigurno ne bi isto prosuđivali nakon burnih iskustava u zajedničkom životu. S toga stajališta moglo bi se izokrenuti premise i ustvrditi da je možda Stadler bio vidovitiji od naprednjaka i mnogih suvremenika i u Hrvatskoj te u tom smislu napredniji. A da se umilostivio velikosrpskim pretecentima na Bosnu i Hercegovinu te zatajio svoja politička ili kao nadbiskup katolička stajališta u ime tobožnjega narodnoga jedinstva, možda danas ne bi bilo ne samo Bosne i Hercegovine nego zacijelo ni samostalne Hrvatske.

Nadalje se u političkom, ali i vjerskom svjedočenju učvrstila predodžba da je Stadler bio tvrdokoran i nepopustljiv prema svojim oponentima i drukčijim mišljenjima. Da je izazivao tazdore ne samo u odnosu prema pravoslavicima i muslimanima, nego je i u hrvatskom korpusu svojom autoritativnošću i netak-tičnošću stvarao neprijatelje i gdje nije trebalo. Kada se, međutim, pozornije promotte konkretni primjeri, tada je posve začudno koliko ta predodžba o Stadleru proturječi stvarnosti. Primjerice, u sukobu s vodstvom Hrvatske narod-ne zajednice 1908. godine, unatoč činjenici što ga je to isto vodstvo očito preva-rilo dostavljajući dvije inačice Pravila i prikazivalo drukčije nakane nego što je provodilo, Stadler se s njima sastaje, traži kompromise u Pravilima, daje im rok od godine dana za promjene u Pravilima, upućuje nakon toga okružnicu puku i svećenicima s toplim preporukama Zajednice itd.

Ili primjer odnosa s Ivom Pilarom. Unatoč činjenici što Pilar jasno u svom članku "Nadbiskup Stadler i hrvatska narodna zajednica" (1910.) potvrđuje da nije ispravno stajalište koje o Stadleru šire muslimanski i pravoslavni, ali i određeni katolički krugovi, on zajedno s ostalima iz vodstva Hrvatske narodne zajednice prihvaća realnost tih kleveta i djeluje kao da Stadler zastupa stajalište da je hrvatstvo i katolištvo "identičan pojam". No činjenica da je Pilar dugo go-dina djelovao s ostalim zajedničarima i javno nastupao politički protiv Stadlera nije bila zapreka da je upravo tog istog Pilara nadbiskup Stadler kasnije prihva-tio bezrezervno kao najvjernijeg suborca sve do kraja svojega života. Pilar je u najbližem krugu suradnika na primanjima raznih izaslanstava, on sudjeluje u izradi svih važnijih dokumenata kao što su Promemorija ili Izjava iz 1917., nje-mu se čak pripisuje autorstvo pojedinih tekstova koje je nadbiskup potpisao štiteći imena hrvatskih intelektualaca u Bosni i Hercegovini. Tako zacijelo ne po-puta autoritaran i nepomirljiv čovjek.

Također bih želio dovesti u pitanje stajalište da Stadler nije bio pragmatičan u politici. Topić u svojemu članku dokazuje da nije održiva ozloglašena teza da je Stadler "austrijski čovjek". Pa i sam car izrekao je u *Katoličkom listu* (38-1900.) javno obznanjeni ukor Stadleru o njegovim stajalištima iznesenim na Svehrvatskom katoličkom kongresu u Zagrebu kako Bosna i Hercegovina treba biti priključena Hrvatskoj. Ukor cara traži od Stadlera da se ubuduće treba držati daleko od političkih izjava, a još više od političkih djela i akcija. Unatoč sve-mu, Stadler djeluje pragmatično, a kada za svoje trijalističke opcije ne nalazi potporu od cara okreće se prema novoj viziji politike prijestolonasljednika Fer-dinanda. Svoje političko stajalište i osvjedočenje čvrsto brani, ali je uvijek svje-stan političke realnosti. Kada su i mnogi u Zagrebu pa i sam nadbiskup dr. An-tun Bauer pristali uz Svibanjsku deklaraciju iz 1817., uz mađarskom i projugo-slavenskom rješenju unutar Monarhije suprotstavlja hrvatsko u jezgrovitog Pro-memoriji uručenoj caru Karlu u kolovozu 1917. te u Izjavi u studenome. Ipak i kada suprotno njegovim stajalištima srpska vojska na čelu s vojvodom Stefano-vićem ulazi u Sarajevo 6. studenoga 1918. te Stefanović i Jeftanović dolaze nad-biskupu u posjet, dostojanstveno prihvaća stvarnost i prema svjedočenju Tvr-tkovića govori: "Bit ćemo prijatelji ali braća sanio na bazi unije" (317).

Već je Pilar 1910. govorio kao o velikoj opsjeni kojom Srbi plaše muslimane opasnošću od Stadlerova pokrštavanja. Do danas je to najomiljenije mjesto u negativnoj promidžbi koju nisu željeli braniti i osporavati ni sam Pilar i njegovi saveznici iz Hrvatske narodne zajednice. Međutim, konkretni podatci o brojka-ma upravo su zapanjujući. Posve je neodrživa uvriježena teza mnogih ne samo

bošnjačko-muslimanskih povjesničara o Stadlerovu navodnom prozelitizmu, da je svojim pokrštavanjem muslimana izazvao njihovu ljutnju i ogorčenje. Smatra se Stadlerovim istočnim grijehom, glas koji se širio Kallayevim tajnim i javnim kanalima, da svi muslimani moraju prijeći na katolicizam, a i pravoslavne je navodno htio svrnuti u katolički tor. A prema gotovo nevjerovatnim statističkim podacima, koje je naveo i komentirao u svojem članku Ftanjo Topić, po učinjenim konverzijama od 1878. do 1904. najviše je katolika prešlo na druge vjete, premda su jedino oni optuženi za prozelitizam. I ugledni bošnjački povjesničari tvrde da su promjene konfesije bile zanemarive nakon zauzeća Bosne, a poglavito je kod muslimana konverzija imala beznačajan učinak. Na kraju još apsurdnije zvuči činjenica da su "i pravoslavni i muslimani dobili svoje autonomije, a katolici nisu pod izgovorom Vlade da kod njih nisu predviđeni laici u pravi materijalnih dobara" (380.).

Zaključno bih želio napomenuti, ako je pitanje državnopravnoga uređenja Bosne i Hercegovine jedno od najzamršenijih pitanja kojim se već gotovo dva stoljeća bez ili s malo uspjeha bave najveće europske i svjetske sile, onda bi bilo preuzetno prosuđivati Stadlerov politički prinos s obzirom na uspjeh kojim politika mjeri svoje rezultate. Ipak je jedno posve sigurno, on je postavio određene smjernice i putokaze, udario temelje institucijama, ne samo vjerskim i kulturnim nego i političkim, zacrtao pravce i čvrsto se držao do kraja svojega života hrvatskoga državnog prava, te time dao svoj nezaobilazan prinos hrvatskoj politici. I što bi za pravednu politiku, utemeljenu na čudorednim načelima, trebalo biti najvažnije, nije se dao zavesti neprincipijelnim kompromisima i trenutačnim odnosima snaga, nego je ustrajao na jasnom i dugoročnom cilju. Zato njegovo političko djelovanje treba prosuđivati u širem horizontu i izvan nepravedno nametnutih stereotipa. Djelovao je u konkretnom vremenu, a rezultati sežu daleko u budućnost.

Pavo Barišić

Mirjana GROSS, *Izvorno pravaštvo: ideologija, agitacija, pokret, Golden marketing*, Zagreb 2000. (Biblioteka Hrvatske političke ideologije), 880 str.

Profesorica Mirjana Gross, povjesničarka koja je svojim znanstvenim radom stekla izniman ugled u zemlji i inozemstvu, obogatila je svoj opus još jednim važnim djelom za našu historiografiju. Nakon knjige *Povijest pravaške ideologije* objavljene 1973. godine koja je obuhvaćala razdoblje od pojave pravaštva 50-ih godina 19. stoljeća do propasti Habsburške Monarhije, profesorica Gross nastavila je intenzivno istraživati pravaštvo. Rezultat toga dugogodišnjega predanog rada je knjiga *Izvorno pravaštvo: ideologija, agitacija, pokret* objavljena u izdanju Golden marketinga krajem listopada 2000. godine. Želja autorice bila je da novom knjigom obuhvati sve probleme i temeljitije prikaže međusobnu povezanost činjenica što u *Povijesti pravaške ideologije* nije mogla zbog ograničenog prostora. Međutim, ističe profesorica Gross, nakon što je pregledala i anal-